

АНОТАЦІЯ

Прядко А.О. Психологічні особливості подолання професійних стереотипів вихователів в умовах реформування дошкільної освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія». – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2021.

У роботі представлено результати дослідження психологічних особливостей подолання професійних стереотипів вихователів в умовах реформування дошкільної освіти. Актуальність дослідження обумовлена: по-перше, об'єктивними потребами трансформації системи освіти за сучасних соціально-економічних викликів, де основним періодом є дошкільна освіта; по-друге, наукова та практична значущість у даному контексті комплексу соціально-психологічних, психолого-акмеологічних та організаційно-управлінських факторів, що в певній мірі детермінують процеси стереотипізації педагогічних працівників, посилюють ризики професійного вигорання, знижують соціальну статусність та цінність професії вихователя; по-третє, недостатнім науково-практичним обґрунтуванням проблеми стереотипізації стосовно їх психологічної сутності щодо вихователів дошкільних закладів освіти.

В цілому, проблема дослідження полягає у пошуку теоретичного підґрунтя психологічних особливостей та експериментально-методичного забезпечення організації супроводу подолання професійних стереотипів вихователів закладів дошкільної освіти.

Здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, що дозволило виокремити фактори, які впливають на укорінення застарілих стереотипів та блокують їх трансформаційний процес. Описано історію виникнення терміну «стереотип», структуру, види, типи та функції; розглянуто похідні теорії та концепції, що звертаються до проблеми професійних стереотипів та стереотипізації педагогічних працівників. У дисертаційному дослідженні

обґрунтовано представлено теоретико-методологічні засади вивчення професійної діяльності вихователя, її специфіки, індивідуального стилю організації, механізми інноваціонування, ролі особистості педагога у сучасній психологічній та педагогічній наукових сферах. Теоретично проаналізовано, емпірично досліджено та результативно підтверджено психологічні характеристики професійних стереотипів вихователів дошкільної освіти. Презентовано теоретична модель подолання професійних стереотипів вихователів в умовах реформування дошкільної освіти.

Теоретичний аналіз літератури з проблеми стереотипів показав, що в психології, педагогіці і соціології немає єдиного підходу до визначення поняття «стереотип». Визначення стереотипу представлено через «образ», «уявлення», «ставлення», «установку», як «набір характеристик» та ін. Автор даного дослідження поділяє позицію авторів В.С. Агєєва і В.А. Ядова, які визначають стереотип через «уявлення»: «...соціально-педагогічні стереотипи - схематичні стандартизовані уявлення про педагогічну діяльність (зміст, форми і методи роботи), дітей, батьків і педагогів (самих себе, колег, адміністрації), зазвичай емоційно забарвлені і мають високою стійкістю».

З позиції психологічних наукових наробок, в основі стереотипів лежать установки. Існують різні думки з приводу співвідношення понять «стереотип» і «установка». У роботі простежується розуміння установки як більш широкого соціально-психологічного феномена за стереотип; тоді як людина мислить і діє стереотипно тільки в певних випадках, установка передусь й супроводжує всякому уявному і предметного акту. Це співвідношення поширюється і на педагогічні установки і стереотипи. Проаналізовано взаємозв'язок стереотипів, позицій і диспозицій у діяльнісних та поведінкових актах особистості. Розуміння педагогічної позиції як загального типу орієнтованості на особистісну або навчально-дисциплінарну модель взаємодії дає підстави вважати, що для педагогів особистісної моделі характерними є варіативність поведінки й гнучкість мислення, а для педагогів

дисциплінарного типу переважними стають стереотипність поведінки й ригідність мислення.

На основі аналізу різних підходів до класифікації стереотипів були виділено наступні характеристики професійних стереотипів вихователів:

- стереотипи щодо педагогічної професії (групові та індивідуальні аутостереотипи);

- стереотипи щодо особистості дитини, її виховання та розвитку;

- стереотипи щодо батьківського впливу на процес становлення дитини;

- стереотипи щодо педагогічного менеджменту та особливостей партнерської взаємодії;

- стереотипи щодо організаційно-дидактичного змісту професійної діяльності сучасного вихователя закладу дошкільної освіти.

За кожною представленою змістовною позицією стереотипів можна виділити як негативні, застарілі, руйнівні та стереотипи мотивуючі, стимулюючі, позитивні. Максимальний негативний ефект мають руйнівні стереотипи. В цілому, можна виділити наступні функції педагогічних стереотипів:

- пояснення й виправдовування існуючої, традиційної моделі педагогічної взаємодії;
- створення та збереження позитивного «Я-образу» вихователя;
- управління процесом сприйняття педагогічних ситуацій;
- економія мислення.

В тій же мірі, що й інші соціальні стереотипи, педагогічні стереотипи характеризуються такими позиціями, як емоційна насиченість, висока стійкість, ригідність, консерватизм і завантаженість так званим «помилковим компонентом». Перераховані особливості стереотипів в значній мірі суперечать творчому характеру діяльності педагога, призводять до її алгоритмізації, формалізму. У той же час необхідно підкреслити і позитивну роль стереотипів.

Позитивний знак педагогічних стереотипів полягає в тому, що вони забезпечують визначеність, точність, однозначність реагування в складних ситуаціях і відносну успішність діяльності. Консерватизм стереотипів не можна вважати виключно негативним явищем, тому що консерватизм сприяє особистісній та професійній стійкості, що в певній мірі забезпечує безпечну складову будь-якої професійної діяльності.

Описано етапи дослідження та діагностичні методики дослідження. Проведено емпіричне дослідження з теми професійних стереотипів вихователів та студентів-педагогів. Проаналізовано психологічні особливості впливу професійних стереотипів вихователів на їх діяльність. Виявлено взаємозв'язок між педагогічним стажем та рівнем стереотипізації вихователів.

Мета констатувального етапу полягала у дослідженні двох планів професійних установок вихователів закладів дошкільної освіти, а саме – структурного та процесуального.

Структурний план окреслюється компонентним аналізом професійних стереотипів з виокремленням його когнітивної, афективної та поведінкової складових. Когнітивний компонент відповідає за певні знання та образи провідних характеристик професійної діяльності, а саме, проявляє ступінь забезпеченості, критерії результатів праці, кваліфікацію, стиль керівництва, позицію керівника, збалансованість між інструментальними і експресивними компонентами діяльності, найбільш часто використовувані стратегії міжособистісної й міжгрупової взаємодії.

Афективний компонент стереотипу відображає ступінь стійкості уявлень і образів афективного контуру та контуру уяви свідомості. Він складається із ставлення до себе, до свого професійного і життєвого досвіду, до діяльності та соціального оточення, зокрема до дітей дошкільного віку і їх батьків.

Результатом взаємодії когнітивного та афективного компонентів стереотипу є формування поведінкової його складової, що впливає на надбання вихователем певного стилю поведінки у заданих професійних

умовах. Тобто, поведінковий компонент відповідає за реакцію та стиль поведінкового реагування у певній ситуації. Саме тому, можна наголосити, що поведінкова реакція залежить від комплексу сформованих поглядів, знань, уявлень та емоційного ставлення суб'єкта у конкретній ситуації.

Результативно окреслені у дисертації концептуальні, операційні та методичні положення аналізу професійних стереотипів досліджуваних дозволили побудувати двоетапну процедуру встановлення значущих зв'язків між діагностичними показниками та критеріями професійних стереотипів досліджуваних. На першому етапі здійснювався змістовий компонентний аналіз професійних стереотипів вихователів, зокрема когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. На другому етапі досліджувались психологічні особливості стереотипів у професійному профілі вихователів закладів дошкільної освіти, що передбачало окреслення процесуального плану їх дослідження, зокрема: ціннісно-сміслового, особистісно-поведінкового та культурально-професійного аспектів формування стереотипів.

Обґрунтована, розроблена та впроваджена у практику дошкільної освіти «Програма психологічного супроводу подолання професійних стереотипів вихователів» призначена для працюючих і майбутніх педагогів й змістовно має спрямування на підвищення когнітивної гнучкості, креативного та критичного мислення, тим самим знижуючи показники стереотипності мислення; стимулює до результативного партнерства системи «дитина – батьки – вихователь»; слугує профілактиці професійного виснаження, вигорання вихователів; підвищує рівень професійного благополуччя та самоактуалізації педагога-дошкільника.

Програма психологічного супроводу подолання професійних стереотипів вихователів в умовах реформування дошкільної освіти вирішує наступні завдання:

- створення умов для розвитку комунікативної культури педагогів;
- формування навички ефективної взаємодії педагогів з батьками;

- сприяння формуванню у вихователів позитивного ставлення до себе;
- поглиблення та систематизування знань педагогів щодо сучасних та ефективних форм та методів роботи з дітьми дошкільного віку;
- ознайомлення з основними поняттями розвитку творчого мислення (творчість, творче завдання, етапи творчого процесу, ментальні моделі, латеральне і вертикальне мислення, креативний стрибок, пошукова активність);
 - усвідомлення і подолання стереотипізованих бар'єрів (когнітивних і особистісних), що перешкоджають актуалізації творчих ресурсів;
 - підсилення професійної мотивації.

Метою циклу тренінгових занять, який складається з 4 блоків по 2 заняття в кожному, є подолання негативних, трансформації застарілих й закріпленню позитивних професійних стереотипів вихователів.

Аналіз ефективності програми психологічного супроводу подолання професійних стереотипів вихователів в умовах реформування дошкільної освіти дає підстави констатувати професійні та особистісні зміни у вихователів закладів дошкільної освіти та студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта» за характеристиками компонентів: когнітивний, афективний та поведінковий.

Ключові слова: професійний стереотип, стереотипізація, пропедевтика професійного вигорання, професіоналізація особистості, дошкільне середовище, стандарт дошкільної освіти.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікація в періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва й розвитку та Європейського Союзу

1. Прядко А.О. Дослідження професійних стереотипів вихователів у закладах дошкільної освіти. у науковому журналі «KELM (Knowledge, Education, Law, Management)» №3(39), 2021. С. 133-137.

Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»

1. Прядко А.О. Психологічні особливості виникнення професійних стереотипів у вихователів та способи їх подолання у науковому фаховому збірнику наукових праць «Педагогічна освіта. Теорія і практика. Психологія. Педагогіка», № 34 (2), 2020. С.112-115.

2. Прядко А.О. Професійні стереотипи як перешкода у формуванні психологічного портрета сучасного вихователя» у науковому фаховому збірнику наукових праць Педагогічна освіта. Теорія і практика. Психологія. Педагогіка» № 35 (1), 2021. С.108-113.

3. Прядко А.О. Історіогенез поняття «стереотип» як предмету психологічного дослідження професійних стереотипів вихователів у фаховому збірнику наукових праць «Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки» № 10/2021.

Публікація, у якій додатково відображено результати дослідження

1. Прядко А.О. Чинники впливу на процеси формування професійних стереотипів у вихователів: матеріали міжнародної науково-практичної

конференції «Креативна трансформація та модернізація сучасного суспільства» (27 січня 2021 р.). С. 7-8.

2. Прядко А.О. Теоретичні підходи та актуальні проблеми визначення поняття "стереотип" в педагогічній діяльності вихователя: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього» (15-16 травня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 78-81.

3. Прядко А.О. The mental Health of preschool children and professional stereotypes of caregivers: матеріали Міжнародної конференції «Public health – social, educational and psychological dimensions» (8-9 серпня 2019 р.). Люблин, 2019. С. 30.

Методичні рекомендації:

1. Прядко А.О. Рекомендації психолога щодо готовності дитини до школи. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. Д49 кер. проекту В.О. Огнев'юк ; авт. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, В.М. Вертугіна [та ін.]; наук. ред. Г.В. Беленька ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. - К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. С. 368-372. ISBN 978-617-658-086-7

ABSTRACT

***Anastasiia Priadko* Psychological Aspects of Overcoming Educators' Professional Stereotypes in the Context of Reforming Preschool Education.** –

Qualifying research paper (manuscript).

Dissertation for a Doctor of Philosophy degree in Programme Subject Area 053 – Psychology. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2021.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF OVERCOMING EDUCATORS' PROFESSIONAL STEREOTYPES IN THE CONTEXT OF REFORMING PRESCHOOL EDUCATION

The paper presents research findings on psychological aspects of overcoming educators' professional stereotypes in the context of reforming preschool education. The research concerns the following issues: firstly, the objective requirements for the transformation of the educational system in the current socio-economic environment the main period of which is preschool education; secondly, the scientific and practical relevance of socio-psychological, psychological-acmeological, and organizational-managerial factors that to some extent determine the processes of stereotyping teachers, increase the risk of burnout, reduce social status and value of the profession of educator; thirdly, insufficient scientific and practical grounding of stereotyping in regard of its psychological impact on educators of preschool educational institutions.

Overall, the purpose of the research is to lay a theoretical foundation to the psychological aspects of the issue and create experimental and methodological support for overcoming the professional stereotypes of educators of preschool institutions.

The theoretical analysis of the problem allows us to determine the factors that reveal the rooting of the outdated stereotypes and to block their propagation.

The history of the term “stereotype”, its structure, types and functions are described; the derivative theories and concepts that address the problem of professional stereotypes and stereotyping of educators are considered. The dissertation research substantiates the theoretical and methodological principles of studying the professional activities of educators, their specifics, individual style of organization, mechanisms of innovation, and the role of the educator's personality in modern psychological and pedagogical research area. The psychological characteristics of professional stereotypes of preschool educators are theoretically analysed, empirically researched and effectively confirmed. A theoretical model of overcoming professional stereotypes of educators in the context of preschool education reform is presented.

Theoretical analysis of the literature on the problem of stereotypes has shown that in psychology, pedagogy , and sociology there is no single approach to the definition of “stereotype”. The definition of stereotype is presented through “image”, “representation”, “attitude”, “installation”, as a “set of characteristics” , etc. The author of this study supports V. S. Ageiev and V. A. Yadov, the investigators who define the stereotype through “representation” and claim that socio-pedagogical stereotypes are schematic standardized views on pedagogical activities (content, forms and methods of work), children, parents and teachers (themselves, colleagues, administration), usually emotionally colored and having high stability.

From the standpoint of psychological research, stereotypes are based on attitudes. There are different opinions about the relationship between the concepts of “stereotype” and “installation”. The paper treats ‘attitude’ as a broader socio-psychological phenomenon beyond the stereotype: while man thinks and acts stereotypically only in certain cases, the installation precedes and accompanies every imaginary and objective act. This relationship applies to pedagogical attitudes and

stereotypes. The interrelation of stereotypes, positions and dispositions in activity and behavioural acts of personality is analysed. The understanding of the pedagogical position as a general type of focus on personal or educational-disciplinary model of interaction gives grounds to believe that teachers of a personal model are characterized by variability of behavior and flexibility of thinking, while stereotypes and rigidity of thinking prevail with teachers of a disciplinary type.

Based on the analysis of different approaches to the classification of stereotypes, the following characteristics of professional stereotypes of educators have been identified:

- stereotypes about the teaching profession (group and individual autostereotypes);
- stereotypes about the child's personality, upbringing and development;
- stereotypes about parental influence on the process of child development;
- stereotypes about pedagogical management and features of partnership;
- stereotypes about the organizational and didactic content of the professional activity

of a modern educator of preschool education.

In each of the presented meaningful characteristics of stereotypes, the following group can be distinguished: negative, outdated, and destructive, on the one hand, and motivating, stimulating, and positive, on the other. Destructive stereotypes have the maximum negative effect. We can identify the following general functions of pedagogical stereotypes:

- explaining and justifying the existing, traditional model of pedagogical interaction;
- creating and maintaining a positive “Self-image” of the educator;

- managing the process of perception of pedagogical situations;
- economizing the thinking process.

Just as other social stereotypes to some extent, pedagogical stereotypes are characterized by such features as emotional saturation, high resilience, rigidity, conservatism and the burden of the so-called “false component”. These aspects of stereotypes largely contradict the creative nature of the teacher and lead to its algorithmization and formalism. At the same time, it is necessary to emphasise the positive role of stereotypes.

A positive sign of pedagogical stereotypes is that they provide certainty, accuracy, unambiguous response in difficult situations and relative success. Conservatism of stereotypes can not be considered a purely negative phenomenon, because conservatism promotes personal and professional stability, which to some extent provides a safe component of any professional activity.

The dissertation also describes the stages and diagnostic methods of the research. An empirical study on the topic of professional stereotypes of educators and students-educators is carried out. The psychological aspects of the influence of professional stereotypes of educators on their activities are analysed. The relationship between teaching experience and the level of stereotyping of educators is revealed.

The purpose of the ascertaining stage is to study two approaches of professional attitudes of educators of preschool institutions, namely, structural and procedural.

The structural approach is defined by a component analysis of professional stereotypes with the separation of its cognitive, affective and behavioural components. The cognitive component is responsible for certain knowledge and images of the leading characteristics of professional activity, namely, it shows the degree of security, performance criteria, qualifications, leadership style, leadership

position, balance between instrumental and expressive components, and the most common strategies of interpersonal and intergroup interaction.

The affective component of the stereotype reflects the degree of stability of ideas and images of the affective contour and the contour of the imagination of consciousness. It consists of attitudes towards oneself, one's professional and life experience, activities and social environment, in particular, preschool children and their parents.

The result of the interaction of cognitive and affective components of the stereotype is the formation of its behavioural component, which affects the acquisition by the educator of a certain style of behaviour in a given professional environment. That is, the behavioural component is responsible for the reaction and style of behavioural response in a given situation. Therefore, it can be emphasised that the behavioural response depends on the complex of formed views, knowledge, ideas and subject's emotional attitude in a particular situation.

The conceptual, operational and methodological provisions of the analysis of professional stereotypes of the subjects outlined in the dissertation effectively allow us to form a two-stage procedure of establishing significant connections between diagnostic indicators and criteria of professional stereotypes of the educators. At the first stage, a semantic component analysis of professional educators' stereotypes, in particular, cognitive, emotional and behavioural components was carried out. At the second stage, the psychological features of stereotypes in the professional profile of preschool educators were studied, enabling us to outline the procedural approach of their research, namely, value-semantic, personal-behavioural and cultural-professional aspects of stereotyping.

Substantiated, developed and implemented into the practice of preschool education is the "Programme of Psychological Support for Overcoming Educators' Professional Stereotypes", designed for current and future educators and aimed at increasing cognitive flexibility, creative and critical thinking, thereby

reducing stereotypes of thinking. The Programme stimulates the effective partnership of the system “child – parents – educator”; serves to prevent professional exhaustion, burnout of educators; increases the level of professional well-being and self-actualization of the preschool educator.

The “Programme of Psychological Support for Overcoming Educators’ Professional Stereotypes”, in the context of reforming preschool education solves the following tasks:

- creating conditions for the development of communicative culture of teachers;
- developing skills of effective interaction of teachers with parents;
- promoting the formation of educators' positive attitude towards themselves;
- deepening and systematizing educators' knowledge of up-to-date and effective forms and methods of working with preschool children;
- acquainting with the basic concepts of developing creative thinking (creativity, creative task, stages of creative process, mental models, lateral and vertical thinking, creative jump, search activity);
- building up awareness and overcoming stereotyped barriers (cognitive and personal);
- strengthening professional motivation.

The purpose of the cycle of training sessions, which consists of 4 blocks of 2 sessions each, is to overcome the negative, the transformation of obsolete and consolidate positive professional stereotypes of educators.

The analysis of the effectiveness of the “Programme of Psychological Support for Overcoming Educators’ Professional Stereotypes” in the context of reforming preschool education gives basis for state professional and personal

changes in educators of preschool education and students of the speciality 012 "Preschool Education" by such components as cognitive, affective and behavioural.

Key words: professional stereotype, stereotyping, propaedeutics of professional burnout, professionalization of personality, preschool environment, standard of preschool education.